

13

Handwritten signature or mark at the top right.

Handwritten text in Georgian script, likely a library or archival stamp.

Handwritten numbers and text: 15 4 + 1894, 1894, 1894.

როსტომ მეფე

დ. კარტიჭაშვილისა

გამოცემა

ზ. ჭიჭინაძისა

თბილისი

სტამბა გრ. ხარკვიანისა || Тип. Гр. Чарквиани

1894

Large handwritten signature or stamp on the right side of the page.

სტრუქტურა ენა

დ. კანკაძე

39274

გამოცემული

დ. კიკინაძისგან.

[Handwritten signature in red ink]

თბილისი

სტამბა გრ. ჩარკვიანისა ||| Тип. Гр. Чарквиани

1894

СВЕТСКО ПИСМО

Дозволено ценз. Тифлисъ, 14 Феврала 1894 г.

როსტომ მეფე

1633—1658 წწ.

I.

დიდი უბედურება ეწია საქართველოს მეთსუთმეტე საუკუნის წასკვარში. ამ დროს, როდესაც ერთი მხრით ოსმალები, მეორე მხრით სპარსელები ცდილობდნენ საქართველოს დაპატრონებოდნენ, ის განაწილდა. სამს სამეფოდ და სუთს სამთავროდ. მაგრამ თვით განაწილება ისე საუბედურო არ იქნებოდა, ქართველს მეფეებს და მთავრებს რომ შეეგნოთ ქართველის ეროვნების ინტერესი, თანხმობით ეცხოვრათ ერთმანეთში და შეერთებულიყვნენ ფედერატიული¹⁾ კავშირით საერთო გარეშე მტრების მოსაგებლად. ამის მაგიერ ქართველმა მეფეებმა და მთავრებმა იწიეს ერთმანეთში ჯიბრი და მტრობა, ასე რომ ისინი სშირად ერთმანეთის წინააღმდეგ იწიოდნენ გარეშე მტრებს. ამის დამნაშავე სპარსელები და ოსმალები უფრო გათამამდნენ და უფრო სშირად იწიეს საქართველოს არე-მარეში შექმნისკა მის დასაზერობლად. ქართველები კი ნაწილ-ნაწილ დაყოფილები, ერთმანეთის დაუ-

¹⁾ ფედერატიული კავშირი ჰქვიან ქვეყნების ისეთს კავშირს, როდესაც ერთად იგერებენ მტერს და ერთმანეთში მშვიდობიანად და თანხმობით არიან.

სმარტობად იბრძოდნ და არ ემოწინებოდნ მტერს. მაგრამ რას გააწყობდა ცალკე ავითარეული საქართველოს სამეფო ან სამთავრო დიდის სპარსეთის და ოსმალეთის წინააღმდეგ. ქართველები მთელს თავიანთ ძაღლმონეს დამოუკიდებლობის დაცვას ანდობდნ და ღრე და ძალა აღარ რჩებოდათ ცხოვრების გასაუმჯობესებლად და გონების გასაგითარებლად.

ცხადია, ასე არ იქნებოდა საქართველოს ერთობა ან ფედერატიული კავშირი რომ დაეცვა. ქვეყნის გეოგრაფიული მდებარეობა, ხალხის სიმამაცე და მსხეობა და ცოტაოდენი პოლიტიკური ვამტრიალობა და მოხერხებულობა მმართველებისა საკმარისნი იყვენ, რომ ქართველს ერს დაეცვა დამოუკიდებლობა. მთიანი და სეობიანი საქართველოს არე-მარე არ იყო ადგილი მტრის შემოსასეკად. ქართველებს თვით ბუნებრივს სიმამაცესთან მსხეობას აძლედა ის გარემობა, რომ ისინი იცავდნ მტრის წინააღმდეგ თავიანთ სასლ-გარს, სამშობლოს და სარწმუნოებას. საქართველოს მოსამზღერე დიდი სასელმწიფოები ერთმანერთის მტრები იყვენ სარწმუნოებრივ და პოლიტიკურად. ამის გამო საქართველოს მმართველებს შეუძლოთ ისე დაეჭირათ საქმე, რომ ერთ-ერთი თავიანთვენი მიემსროთ და ამ ნაირად ორისგანვე დამოუკიდებულნი დაჩინილიყვენ.

მაგრამ იმის მაგივრად, რომ ქართველები მორიგებულნიყვენ ერთმანერთში საერთო მტრების მოსაგერებლად, თვით მტრები მორიგდნ საქართველოს დასაზურებლად.

ერთმანერთში ცილობის მოსასწავლად მათ საქართველს
ასე განაწილეს: აღმოსავლეთი საქართველო, ე. ი. ქარ-
თლი და კასეთი დაიხემა სპარსეთმა, დასავლეთი საქარ-
თველო, ე. ი. იმერეთი, სამცხე, გურია, ოდიში და აბ-
სახეთი ოსმალეთმა ამის შემდეგ მტრების მიზანი
ყოფნა აღვიდა მისაღწევი შეიქნა. ერთმანერთთან ცილო-
ბისაგან თავისუფლებმა მთელი თავიანთ მეტადინებო და-
ხეიბუღის ქვეყნების დაზურბობას მიაქციეს. ქართველები
მანტ კიდევ მსხედ იყვნ და ჯიუტად ებრძოდნ მტრებს,
მაგრამ ეს ჯიუტობა ძვირად უჯდებოდა ქართველს ეკს.
რავი ერთსევე განაწილებული საქართველოს ქვეყნები
ველარ შეერთდნ და ვერც მოასერსეს ოველარტიულის
კავშირის შეკვრა, ერვნების აჩსებობის დასაცველად ისღა
დაჩხა, რომ თვითოეული სამეფო და სამთავრო დამო-
ხილებოდა ძალას და ეცნო მტრის ზესელმწიფება, რ-
მელიც მანტა და მანტ ძალიან სამხელო არ იყო რე-
სელმწიფება, რომელიც სპარსეთსა და ოსმალეთს უნდა-
და საქართველოს სამეფოებსა და სამთავროებსე მოეზო-
კებინა, მდგომარეობდა იმაში, რომ ქართველები ამათთან
მოეზრულს ურთიერთობაში ყოფილაყვენ, ხანდახან მიშე-
ლებოდნ მტრის წინააღდეგ და ეძლიათ მტრეოდენი
სარჯი. სსკაფრავ ქართველებს უტოლებდნ სრულს ში-
ნაურს დამოუკიდებლობას და თავისუფლებას. ქართველ-
ბის მსრით ოსმალეთისა და სპარსეთის ზესელმწიფების
უარყოფა მხოლოდ აბრაზებდა და ამძინგარებდა მტრებს.
ქართველებს რომ ზესელმწიფება დაეთმო ოსმალეთისა

ან სპარსეთისათვის და ამ ნაირად მოეპოებინათ მშვიდობა, უფრო სსსარგებლო იქნებოდა ქვეყნისა და ერისათვის, ვიდრე გამუდმებული ქვეყნის მაზარალებელი და ერის ამომწვევტი ბრძოლა სრულის დამოუკიდებლობისათვის. დროთა გამავლობაში მშვიდობიანად განვითარებული და დასვენებული ქართველს ერს უეჭველია შესვდებოდა ისეთი შემთხვევა, როდესაც ადვილი იქნებოდა მტრის თავითგან მოშორება და სამუდამოდ მტრის უღლისგან გათავისუფლება. სპარსეთიც და ოსმალეთიც ხშირად ყოფილან იმნაირს კრიტიკულს მდგომარეობაში, რომლითაც შეეძლოთ ესარგებლათ ქართველებს.

ამნაირის პოლიტიკის მაგიერ ქართველი მეფე-მთავრები მოეჭესმეტე საუკუნის მეორე ნახევრითგან დაადგენ იმნაირს, რომელმაც უფრო აადეჯა მტრები და გაამძივნვარა მათ წინააღმდეგ. მათ მიმართეს შემწეობის სთხარუნელად შორეულს სასულმწიფოს, მართალია, ძლიერს, მაგრამ ისე დაშორებულს, რომ მისგან რამე სავარნობელის შემწეობის მიღება მოსალოდნელი არ იყო. ქართველმა მეფეებმა და მთავრებმა სპარსებისა და ოსმალეების სიმუღილით რუსთ სელმწიფეებს აუთქვეს მორჩილება, შეჭვიცეს ერთგულება და სცნეს მათი ზესულმწიფება შემწეობის იმედით. ეს ამბავი რომ შეიტყეს სპარსებმა და ოსმალეებმა, საშინლად იწყინეს. საქართველოს რუსეთთან დაახლოებაში მათ დიდი საშიშროება დაინახეს თავიანთ მოძავლისთვის. ცხადი იყო მათთვის, რომ რუსეთი საქართველოს საშუალებით ფესს მოიკიდებდა

მოელს ვაკეასიაში და შავსა და კასპიის ზღვებზედ. ამ მომავალის საშიშროების ასაცილებლად იმათ მოინდომეს მის მიზეზის მოსპობა. მათთვის ცხადი იყო, რომ საქართველოს მეფე-მთავარი და თავადნი მანამდე არ შეუზღებოდენ სპარსეთისა და ოსმალეთის ზესელმწიფებას, სანამ ისინი საწმინტოებრავ არ შეეთვისებოდენ მათ. ამიტომ მათ საჭიროდ დაინახეს საქართველოში მანამდინანის მეფეებისა და მთავრების დაყენება, დიდკაცობის და მათ საშუალებით მოელის ხალხის გამაჭმადიანება.

ოსმალეთმა დაიწყო მით, რომ სამცხე დაიმორჩილა, მთავრის მაგიერ ფაშად დასვა გამაჭმადიანებელი ათაბაგი და ძალით შეუდგა სამცხის თავად აზნაურების გამაჭმადიანებას. ამას შემდეგ სამცხე სრულებით ჩამოაჩნა საქართველოს და შეუერთდა ოსმალეთს სპარსეთმაც აგრეთვე მოინდომა ქართლსა და კასეთში მანამდინანის მეფეების დასმა და მათ საშუალებით თავად-აზნაურობის მიმსრობა. 1615 წ. შაჰ-აბას I შემოესია დიდის ჯარით კასეთსა და ქართლს, დაიმორჩილა ეს ქვეყნები და გადაქნა მათ მეფეები. კასეთში თეიმურაზ I-ის მაგიერ მეფედ დასვა მისი ბიძაშვილი იესე გიორგის ძე, ქართლში ლუარსაბ II-ის მაგიერ მის შავის ძმისწული ბაგრატ დავითის ძე, ორნივე მანამდინანებო. სპარსეთის ყაენები დიდის ზატვიისცემით იღებდენ თავის კარზე იმ ქართველს ბატონიშვილებს, რომლებიც მათთან გამოცხადდებოდენ. ისინი უნიშნავდენ მათ ჯამაგირს, აძლევდენ დიდს თანამდებობას და ჰპირდებოდენ საქართველოში გამეფებას, მხოლოდ ერთის პირობით, რომ მანამდინანობა მიუღოთ აგრეთვე ზატვიით

ეჭუროდენ დიდებულს ქართველს თავადებს, რომლებიც მათთან მოვიდოდენ. ამნაირის მოჭერობის გძღო მეჭვიდ-მეტე სა-უგუნის დასაწყისში სზარსეთში ცხორებდენ ქართლის ბატონიშვილები ბაგრატ და სოსრო დაკითის ძენი, თეიმურაზ კახტანგის ძე და კახეთის ბატონიშვილი იესე გიორგის ძე. ლუარსაბის შემდეგ მეფის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე იყო ბაგრატი, თეიმურაზის შემდეგ იესე და ყანძაც ისინი გაამეფა იმ იმედით, რომ ისინი ერთგულად დაიტაკდენ მის ზესელმწიფებას. მაგრამ ქართველებმა არ იყაბულეს მჭმადიანის მეფეების დასიშენა. კახელებმა იმავე წელაწადს გამოდევნეს იესე მეფე და მიიწიეს ისევე თეიმურაზ მეფე. ამის გძღო შაჰ-აბაზი შემოესია კახეთს მეორედ (1616 წ.); აიკლო და ააოხრა ეს ქვეყანა, აჭყარა 100,000 ქართველი და მათ ალაგას დასასალა თათრები, სოლო გძმგებლად დასკა ფეიქარ-ხანი. კახელები არც ამისთანა სამაგალითო სასჯელს შეუშინდენ. მათ კიდევ მიიწიეს და გაამეფეს თეიმურაზი არა ერთსელ შემოესია კახეთს სზარსეთის ჯარი და გადევნა თეიმურაზი, მაგრამ კახელები თავისას არ იშლიდენ და თეიმურაზს ამეფებდენ, სზარსელები წამოვიდნენ თუ არა ქართლში გამეფებულს ბაგრატს და მის შემდეგ მის შვილს სვიმონს არც ქართლები მოჩნილებდენ და თეიმურაზს იწიკედენ მის მაგიერ. ბოლოს მოკლეს კიდევ სვიმონ მეფე და ქართლისა და კახეთის მეფედ შეიქმნა თეიმურაზი (1629) წ. იკით შაჰ აბაზის მოადგილე ყანა შაჰ-სეფი, რომელიც მამის

ასმაღეთის წინამდებ ბრძოლაში იყო გართული, იძულებული შეიქნა დაემტკიცებია თეიმურაზი ქართლისა და კახეთის მეფედ.

ამ ნაირად გამოეგებულს თეიმურაზს დიდის სწით განაწილებულს ქვეყნებში იმის მეტი აღარა დაჩხენოდა-რან, რომ მოემტკიცებია ქართლი და კახეთი, კარგი განწყობილება დაეჭირა ყაენთან და მშვიდობიანად ემეფნა თავის სამეფოს საკეთილდღეოდ. მაგრამ ამის მაგიერ მან მონღოლთა სპარსეთის ჯვარის ამოურა. თეიმურაზი მორიგდა ყარაბაღის ბეგლარბეგს დაკით უნდილამესთან, რომელიც ყაენს ემდურადა პირადის შეურაცხებისათვის, მიიშველია იმერეთის, ოდიშის და სამცხის ჯარი და შეესია არქონის აქეთა სპარსეთის მარტებს იმ დროს, როდესაც ყაენი ოსმალებს ებრძოდა (1632 წ.). თეიმურაზმა აიკლო იქაურობა, დასადა მრავალი სპარსელები და მდიდარის ალაფით დაბრუნდა უკახკე. ამ ნაირმა გალამქრებამ არაიერი დააკლო-რან სპარსეთს და მხოლოდ ყაენი გააბრანა. თეიმურაზს რომ ოსმალებთან გავშირი დაეჭირა და დაპყრობილს ქვეყნებში თავის მმართველები დაეყენებინა, როგორც ამას სომხის კათოლიკოსიც უჩხეკდა,¹⁾ იქნება სპარსეთი შესუსტებულაყო და ქართლისა და კახეთის სამეფო გამაგრებულაყო. მაგრამ თეიმურაზი ასე არ მოიქცა, დასჯერდა მარტო ალაფს. ყაენმა ვი ოსმალებთან ბრძოლა განაგრძო და, როდესაც საქმე გამოუკეთ-

1) გიორგიჯანიძე იხ. Histoire de la Géorgie t. II, l. I, p. 63).

და, თეიმურაზს შემოუთვალა, რომ მისი მოღალატე ყაზახის ბეგლარბეგი დაკით უნდილადე მისთვის გაეგზავნა. თეიმურაზმა უნდილადის გაგზავნასე უარი უყო და სთხოვა რომ მიეტოვებია მისთვის დანაშაული. მასმინ გაბრახებულმა ყაენმა ქართლის მეფედ სოსრო ბატონიშვილი დანიშნა, ვახეთის გამგებლად სალიმ-ხანი. თეიმურაზის გასაძიებლად კი გამოგზავნა სპასალარი როსტომ სააკაძე ჯარითურთ (1633 წ.). ¹⁾

II.

სოსრო ბატონიშვილი იყო უკანონო შვილი დაკით მეფისა, ძმა ბაგრატ VI დაკით მეფის ქართლითგან გაძიებების შემდეგ (1579 წ.) მისი შვილები ბაგრატ და სოსრო სპარსეთს წავიდნ და იქ იზრდებოდნ ყაენების მოვარულეობის ქვეშ. სოსრო ჭკვიანი და მოსქესებული ვატი იყო, შაჰ-აბაზ ყაენმა ვარგად დაათვალა ის და მისცა ისპანის მოურაობა. 1624 წ. შაჰ-აბაზმა სოსროც გამოგზავნა ქართლში სადაშქროდ, როგორც ერთი ჯარის უფროსთაგანი, ისახანის წინამძღოლობის ქვეშ აქითგან დაბრუნებულს 1625 წ. ყაენმა მისცა ყუაარაღასობა, ე. ი. დანიშნა იმ ჯარის უფროსად, რომელიც ქართველის

¹⁾ ვახუშტი თვლის 1634 წ., მაგრამ ჩვენ უფრო სარწმუნოდ მიგვაჩნია მუნჯი, რომელსაც ემოწმება როსტომ მეფის გუჯარიც, სადაც 1848 წ. იხსენიება მის მეფობის მეთექვსმეტე წლად (იხ. ქართული ქრისტ. ხუბინოვისა 203 და H de la G t. II. L I p 498).

ტყეებისგან შესდგებოდა ¹⁾ 1628 წ., როდესაც შაჰ-
ახანის სიკვდილის შემდეგ სპარსეთში ჩამოვარდა შოთო
და ცილობა ტასტის დატყვის გამო, ხოლო ყუქანსადა-
სმა თავის ჯარის (ყუქების) საშკალებით ყაენად დასვა
შაჰ-ახანის შვილის შვილი შაჰ-სეფი. ასაღმა ყაენმა ძა-
ლიან შეიყვანა ხოლო, ემორჩილებოდა მის გავლენას და
მამას ეძახდა. ბოლოს მიღობა მათ გადაუსადა, რომ
ქართლის მეფედ დასიშნა. ამასთანავე გამოუცვალა სასული
და უწოდა როსტომ, რომლითაც ის შემდეგში იწოდებოდა.
მასინ როსტომი 67 წლის მოსუცებლი იყო.

როსტომ სააკაძეს და როსტომ მეფეს თან წამო-
ჭყეენ ყველა ის ქართველი თავადები, რომლებიც სპარსეთ-
ში ცხოვრობდნენ. სპარსების ჯარი რომ ხუნანს მოვიდა,
თეიმურაზი მუსრანში შეუდგა მის დასასკედრათ მზადებას
და მიიწვია თავადები ჯარით. მაგრამ ბევრი არაინ მივიდა
მასთან. პირიქით, როსტომის გამეფება რომ გააგეს,
იმის მხარეზე გადავიდნენ ბევრნი მასინ თეიმურაზი
ცოლშვილი იმერეთის საზღვრისკენ წავიდა. სპარსელები
მოვიდნენ ტფილისს და როსტომი გამოაცხადეს მეფედ.
სპარსელმა სააკაძემ 2,000 კაცი გაგზანა თეიმურაზის
წინააღმდეგ. თეიმურაზმა ამ ამბავზე იმერეთისკენ გასწია.
სპარსელები დაწვიენ ჰერანგის მთაზე მის მოსამსახურებს
და წაართვეს ხარკი.

¹⁾ იხ. როსტომ მეფის გუჯარი ჩუბინოვის ქრისტომა-
ტია გვ. 198.

ტფილისითგან რომელიმე მეფე და სპარსელები გორს მივიდნენ და ოცის დღის გამაჟღერებაში გორის ციხე შეკეტეს. რომელიმე მთავრის დადებულება და მოწინააღმდეგეობა გამოუცხადეს. მტერი აღიშინებდა შორის რომელიმე ან გამაჟღერებდა ფარსადან ციციშვილიც. ამის გამო რომელიმე სპარსელის შეესია საციციანოს და დაუწყო ანსრება. რომელიმე მეფემ რომელიმე შეიტყო სპარსელების ბრძანებით ქვეყანა, შეუთავადა რომელიმე სპარსელს: „საქართველო ისედაც ანსრებულა და თქვენ რასღა ანსრებთო“. სპარსელსა და მეფეს შორის ამის გამო უთანხმოება ჩამოვიდა და ორთავე უახსრეს მისწერეს ერთმანეთის წინააღმდეგ. უახსრეს რომელიმე სპარსელის დაიბარა და მის მაგიერ გამოვიდა შირვანის ბეგლარბეგი. რომელიმე სააკაძეს წასულის შემდეგ ციციშვილი და სხვა თავადები მივიდნენ რომელიმე მეფესთან გორში და მოწინააღმდეგეობა გამოუცხადეს. ¹⁾

ამნაირად გამოვიდა რომელიმე ქართლში. იმავე დროს კასეთში სხნად დაჟდა სელიმ-ხანი რომელიმე სელიმ-შაჰის დასაცემად სპარსელებს ეჭირათ სამი ციხე: ტფილისისა, გორისა და სურამისა. ამას გარდა უახსრეს ბრძანებით რომელიმე ეჭვიანობადაც უახსრეს, შამშადილოს და ლორის სხნები, რომელიმე მისთვის შემწეობა უნდა მიეცათ, რომელიმე დასჭირდებოდა. შირვანად რომელიმე ძალიან მდიდარი იყო. გილანის ქალაქითგან ექვს-

1) Chronique Géorgienne p 66.

ოდან წელიწადს სანდისი თუძანი; რეგულაციის იხსნის მორევი, იღებდა შემოსავალს ამ ქალაქითგან, სოფლის თანამდებობას ასრულებინებდა თავის დანიშნულს კეჭილას. რუსთომისევე ეკუთნოდა ფეოდალური და ხუნი და ჰყავდა 5000 კომლი თათარი ელი და ომისი ყმად. თუძან რუსთომი ვატარაობითგანვე სხარესთში იყო გაზდილი, იმას მინც უყვარდა ქართველობა და დიდის ვატარაობით ეკიდებოდა ქრისტიანობას, ასე რომ ის მანქმადიანი იყო გარეგნულად და არა ნამდვილის დაჯერებით, ქართველებისა და ქრისტიანობის სიყვარულთან ის აერთებდა სხარესთის ერთგულებას და მანქმადიანობის აღსარებას. ის ფიქრობდა, რომ მარტო მშვიდობიანი განწყობილება სხარესთთან და ყანის ზესელმწიფების ერთგულება იყო ერთად ერთი საშუალება საქართველოს კეთილდღეობისა დიდის ხნის გამაგლობაში შენაძენმა გამოცდილებასი შეაგნებინა მას თუ რა უბედურება სკდებოდა საქართველოს ჯიუტობით და დაუდგომლობით. ამიტომაც მთელის მის მეფობის პოლიტიკა იყო სხარესთის ზესელმწიფების ერთგულება და სამეფოს შინაური აღორძინება. მაგრამ ქართველმა დიდებულმა თავადებმა არ იყაბუელს ასეთი მიმართულება და წინააღმდეგობა დაუწყეს რუსთომ მეფეს, რომელმაც მთელი თავის მეფობა მათ დაწყინებას და დამორჩილებას მოანდომა.

III.

ქართლში მოსვლის დროს რუსთომს არ ჰყავდა ცოლშვილი. ვახუშტის მატარანის მოწმობით მოსვლისა-

თანავე მეფემ მოითხოვა ცოლად გორჯასზე ახაშიშვილის ასული ქეთევან. ქეთევანი უნდა მალე მომკვდარიყოს, რადგან 1634 წ. რუსტომმა შეირთო ადიშის მთავრის ლევან დადიანის და მარიაძე, ცოლი სვიმონ გუჩიელისა, რომლისგანაც ის გაშორებული იყო. ¹⁾

ამ ქორწინების შემდეგ იწყება ქართლში დიდებული თავადების არეულობა და შოგთა, მეფის ურჩობის დაწყების ნიშანი მისცა დათუნა არაგვის ერისთავმა. რადგან მის ძმამ ზურაბ ერისთავმა მოკლა სვიმონ II, რუსტომის ძმისწული, ეკელას ეგონა, რომ რუსტომი შუქს იძიებდა დათუნა ერისთავზე. თვით ერისთავსაც შიში ჰქონდა და მუდამ ფროსილობდა. მეფე რომ მარიაძე დედოფლის მოსყვანად წავიდა იმერეთის სარგვარზე, ისიც თან ახლდა. სურამში ყოფნის დროს ისე შეაშინეს დათუნა ერისთავი მოსალაღნეულის განსაცდელთ მეფის მხრით, რომ მან დატოვა მეფე და სურამითგან რუსტომის დაუკითხავად თავის საერისთავოში წავიდა. რუსტომ მეფეს ეწეინა ერისთავის საქტიული და ამ ნაირად მათ შორის ჩამოვარდა უკმაყოფილება. დათუნა ერისთავმა დაიწყო მოლაზხარაკება სსვა თავადებთან და მიწერ-მოწერა გამართა თეიმურაზ მეფესთან, რომ მოქმედება დაეწყო რუსტომის წინამდევ. რუსტომ მეფემ

¹⁾ ვახუშტი თვლის 1638 წ., მაგრამ წინამდევს მოწმობენ ხონისა და ილორის ხატების ზედწარწერანი, სადაც გიორგი იმერეთის მეფის ტყვეობა, რომელიც მოხდა იმავე წელს, იხსენიება 1634 წ. (იხ. H. d. G. t. II. L. pp. 269 და 535)

შეუთვალა 1635 წ. მუსრანითგან ერისთავს, რომ ის ან მასთან მისუდიყო, ან უკანთან წასუდიყო. თუ ერისთავი უარს იტყოდა, მეფე მზად იყო ჯარით საერისთავოში გასაღასშეკრებლად. ერისთავი იძულებული შეიქნა მეფესთან მისუდიყო. მაგრამ ის მანც ფრთხილად იყო, თუძცა რომელიმე კარგად მიიღო, ასე რომ სადილობის დროსაც კი მეფის სუფრასზე იარდას არ იხსნიდა. ამაკე დროს მუსრანში შეიხურეს თეიმურაზ მეფის კაცი, რომელსაც ერისთავთან მიწერილი წერილები უბოკეს. დათუნა ერისთავმა მონდომა წერილების გამომრთმეკა, მაგრამ მეფის ბრძანებით არ დაანებეს. ერისთავი გაჭირვეულდა და რამდენიმე კაცი დასტრა ხანჯლით. მასინ რომელიმის ბრძანებით თოფი ესროლეს და მოჭკლეს ის. ¹⁾

დათუნა ერისთავის შემდეგ ანაკვი დაიჭირა მისმა ძმამ ზაალმა, რომელმაც აგრეთვე წინამდეგობა და ურჩობა გამოუტსადა რომელიმე მეფეს. რომელიმე მის დასამომრჩილებლად მუსრანითგან წავიდა ჯარით. ზაალ ერისთავმა შეჭკრა გზები თავის საერისთავოში და მოემზადა მოსაგეკრებლად. რომელიმე მეფე მივიდა ბაჩალეთს, ხოლო იქითგან გასული რომ ტყეში შევიდა, ანაკველები, რომლებიც ჩასაფრებულნი იყვნენ, დაეცენ მეფის ჯარის საბარკე ურმებს, დაამსხვრეს ისინი და მით გზა შეჭკრეს. ვიდრე მეფის ჯარი დამსხვრეულს ურმებს მიღასგ-

¹⁾ Chren. Géor. p. 67; Giorgidj. (H. d. G. t. II. 1, I, p. 67).

მოალაგებდა და გზას გასწვნიდა, აწაგველები თოფს
ესროდენ და დიდს წაწალს აძლეუდენ. წოსტომ მეუემ
დაინახა, რომ ლაშქრობის გაგრძელება საწიანოიქნებოდა და
უგანვე გამობრუნდა. საბურღიანოში გაიგო, რომ თეიმურ-
ჩაზ მეუე იმერეთითგან გადმოსულიყო ქართლში. ამის
გამეე წოსტომ მეუე თბილისს წავიდა. ¹⁾

ზაალ ერისთავისა და სსკა თავადებისგან მიწვეულმა
და წაქეზებულმა თეიმურაზ მეუემ წოსტომის აწაგვებ
გაღაშქრება კარგს შემთხვევად სცნო, რომ მის წინაა-
მდეგ დაეწყო მოქმედება. იმერეთითგან გადმოვიდა ქართლს,
ინახულა ვასტანგ მუსრან-ბატონი და იოთამ ამილასკარი
და წავიდა ვასეთს, სადაც, უეჭველია, თავის მომსრეები
იწვეუდენ სულამ ხანის წინაამდეგ თეიმურაზმა ვასეთში
შეკრიბა ჯარი და გადმოვიდა ქართლს, მივიდა მუსრანს
და იქითგან წავიდა ქსნის საერისთეოში. თეიმურაზთან
მოიყარეს თავი ზაალ აწაგვის ერისთავმა, ვასტანგ მუსრან-
ბატონმა და იოთამ ამილასკარმა. თეიმურაზი შეკრებილის
ჯარით დაესხა გორს, მაგრამ ციხე ვერ აიღო. წოსტომ-
მა თავის წინაამდეგ შემდგარის კავშირის მოქმედება
აწნობა უყენს, მაგრამ მისგან აწაფერი შემწეობა მოუ-
ვიდა რა, რადგან თითონაც გაჭირებულს მდგომარეობაში
იყო ოსმალეთთან ბრძოლის გამო. მაშინ წოსტომ მეუემ
შეჭკრიბა სომხით-საბაჩათიანოს ჯარი და მივიდა გორს.
ქართლითგანაც მიიწვია ჯარი. თეიმურაზ მეუე და მისი

¹⁾ Gorgidj. (H. d, G. t. II, 1, I, p. 68.

მოკავშირე თავადები წამოვიდნენ იკორთიოვან და შე-
ებრძოლენ გორის ახლო. კარგა ხანს გამარჯვება სდაჯო-
იყო ორისაკე მხრით. ბოლოს წესტომმა აჯობა და მისი
მოწინააღმდეგეები უკან დაბრუნდნენ იკორთის მთისკენ.
თეიმურაზი და თავადები აჩაგვის საერისთვოში მივიდნენ.
წესტომი ტფილისს ჩავიდა. ¹⁾

ამნიარად წესტომ მეფეს პირველისაკე წლებითგან
წინააღმდეგობა დაუწიეს ქართლის უმძლავრესმა თავადებმა:
აჩაგვის ერისთავმა, ქსნის ერისთავმა, მუსჩან-ბატონმა
და ამილახვარმა. ცხადია, ამათ ყველაზე ნაკლებ იამებოდათ
იბისთანა მეფე, რომელიც იცავდა მეფურს უფლებას და
ცდილობდა წესიერება დამყარებინა. წესტომი პირად
მდიდარი და სპარსეთის ჯარზე დამყარებული არ ითმენდა
ქართლის დიდებულების თავნებობას და მათგანაც მოჩი-
ლებას ითხოვდა. თავნებობას მიჩვეულს დიდებულებს
შესძულდათ სამარტლიანი და მათგან დამოუკიდებელი მეფე
წესტომი და ამიტომაც მოინდომეს თეიმურაზ მეფის
სელახლად გამეფება.

თეიმურაზ მეფემ, ძალით რომ ვერას გახდა წეს-
ტომის წინააღმდეგ, კიდევ რუსთ სელმწიფეს მიმართა
შემწეობისთვის. 1635 წ. ენკენისთვეში გაგზავნა რუსეთს
მოციქულად ნიკიფორე მიტროპოლიტი და გაატანა
წერილი რუსთ სელმწიფესთან, რომელსაც სთხოვდა
მოაწყობობას და მსუქელის ჯარის გაგზავნას. ²⁾ ამას

¹⁾ იქვე.

²⁾ Переп. грузин. царей в русск. госуд. ст. 28.

შემდეგ თავის მეტადანეობა კასეთის დაჭერას მიაბურო. 1636 წ. არაგვისა და ქსნის ერისთავების დასმარებით შევიდა კასეთს, გააძია სანი და დაიჭირა ქვეყანა. ეს ამბავი რუსტომმა ყაენს შეატყობინა. შაჰ-სეფიმი ასე შემოუთვალა რუსტომს: „რაკი წრეულ ზეენ თითონ არ მოგვისდა მოსვლა, გუბძანეთ ადირბეყანის ჯარს, რომ შემოგიერთდეს შენ; ააოსრე ყველაფერი, რაც შენ გეუჩსება და შენ წინა-ამდეგ არის“. ამ მოწერილობისამებრ რუსტომ მეფემ გაი-ლაშქრა კასეთზე. თეიმურაზ მეფე შეშინდა და რუსტომს მოციქული მიუგზანა, რომ შერიგებოდა და ყაენტან ეშუამდგომლა მის შეწყენარებისათვის. ამასთან დაჭვირდა ყაენტან თავის ასულის თინათინის გავზავნას. რუსტომმა ყაენს აცნობა თეიმურაზის თსოვნა. ყაენმა არნია თეიმურა-ზთან მორიგება, რადგან იმ დროს ოსმალთაგან შევიწრო-ებულ იყო, დაამტკიცა კასეთის მეფედ და გამოუგზანა 1000 თუმანი.

1637 წ. შაჰ-სეფიმი გაიმარჯვა ოსმალებზე და უკანვე წაართვა ერკვანი. ყაენის მინდობილობით რუსტომმა გაი-ლაშქრა სამცხეში ოსმალების წინაამდეგ. ყაენმა ამ ლაშქრობისათვის რუსტომს აჩუქა 2000 თუმანი. 1) სპარსელების გამარჯვებას მოჭყვა მორიგება ოსმალებთან. ამ მორიგების ერთის მიხედის ძალით სულ-ასლად საჭარ-თველო ორად იქნა განაწილებული: აღმოსავლეთი სპარსე-თისთვის, დასავლეთი ოსმალებისთვის.

1) Chronique Géorgienne p. 68.

წამდენად გაზვიადებული იყო ქართლის თავადების თავ-
ნებობა, ეს სჩანს იმ ამბითგან, რომელიც მოხდა 1637 წ.,
როდესაც ცოტა გაწყდა, რომ ომი არ განიხრთა ორს
დასად გაყოფილთ ქართლის თავადთა შორის, ნოდარ
ციციშვილი და ესე ქსნის ერისთავი დაკობდენ სოფლის
კარაჯეთის გამა; მშვიდობიანად ვერ მოერიდეს და, იმის
მაგიერ რომ შეთვის სამართლისთვის მიენდოთ საქმის
გარჩევა, მზათ იუკენ თავიანთ უფლება იარაღით დაეცვათ.
ციციშვილს ქომეგობდა შაალ არაგვის ერისთავი, ქსნის
ერისთავს იოთამ ამილახვარი. ესე ერისთავი და იოთამ
ამილახვარი თავიანთ ჯარით გორს ზეკით იდგენ, ციცი-
შვილი თავის ჯარით გორს ქვეით იდგა და უცდიდა
არაგვის ერისთავის ჯარს ამნაირად შუა-ქართლში მზად
იყო ატესილიყო თავადების ომი იმ დროს, როდესაც
ტფილისში მეფე იჯდა. როსტომ მეფემ არ შეიწყინა
ასეთი თავნებობა და ჩაერია მოწინააღმდეგეთა შუა: კარაჯეთი
აკუთნა ციციშვილს, სოლო ქსნის ერისთავს და
ამილახვარს უბრძანა დაწყინებულნი იყვნენ ისინი რომ არ
დამორჩილდენ, როსტომ მეფე შევიდა საამილახვროსა და
ქსნის საერისთავოში, შეიპყრა ამილახვრის და ქსნის
ერისთავის ცოლშვილი, წაართვა მამული და მისცა
სსკებხ: საერისთავო ელიზბარ ერისთავს, საამილახვრო
ბექან ამილახვარს. ესე ერისთავი და იოთამ ამილახვარი
კახეთს გაიქცენ თეიმურაზ მეფესთან. კახეთითგან ამ
თავადებმა გამოუგზანეს მარამ დედოფალს თხოვნა, რომ
ეშუამდგომლა მეფესთან, გაეგზანა მათთან მათი ცოლ-

შვილი, რომლებიც გოჩის ცისეში იყვნენ. მარიაშ დედ-
ფლის შეამდგომლობით როსტომმა აასრულა მათ თხოვნა.
პატარა სანს უკან როსტომ მეფემ თვით იოთაშ ამილ-
სკაცსაც ავატიკა დანაშაული და მამული დაუბრუნა მის
დედის თხოვნით. იესე ერისთავი კი სპარსეთს წავიდა,
და იქ მოკლულ იქნა თავის შირადის მტრებისგან ¹⁾.

IV.

როსტომ მეფეს არც მარიაშისგან გაუხნდა შვილი.
თავადებმა ამის გამო უჩიეს რომ ეშვილნა იმერეთის
მეფის გიორგის შვილი მამუკა. გიორგიჯანიძის თქმით, მათ
ასე დაასაბუთეს თავიანთი რჩევა: „ამისთვის საქართველო
არ წუნარდებისო, რომ შვილი, ძმა და ასლო ნათესავნი
არა გუვანანო და თქვენს საბოლოოს არა სედვენო; მამუკა
ბატონიშვილი იშვილეთ და თქვენც მოისვენეთ და საქარ-
თველოც მოასვენეთ; თქვენს უკან იმას ვაბატონებთო“.
როსტომ მეფემ ეს რჩევა დაიჯერა და მამუკა ბატონიშვი-
ლი მიიწვია. მამუკა გამოჩენილი ვაყვანდი იყო თავის მ-
მაცობით. იმერეთითგან ლევან დადიანის მძლავრობით
გამოძეკებული ასალცისეში ცხოვრობდა. როსტომის თხო-
ვნით ის მოვიდა ასალციხითგან თავის ამალით და როს-
ტომმა დიდის აზრით იშვილა. ²⁾

¹⁾ H. d. G. t. II, l. I. p. 70.

²⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქართლის ცხოვ. ტ. II, გვ. 517)

როსტომის მოწინააღმდეგეებმა მამუკას თავიანთკენ მიმსრობა მოინდომეს. მას აუთქვეს გაბეუება, თუ როსტომი მოკლულ იქნებოდა. ამ აზრით გამართეს კიდევ შეთქმულობა. სასასლის ახანოში მოლალატეები ჩაუსხეს, რომ მეფე მოეკლათ, როცა შევიდოდა სახანებლად. მაგრამ ეს შეთქმულობა ვაცრეგდა, რადგან მოლალატეებმა ახანოში შესული ერთი მერიჭიფეთ-უსუცესის ყმა სიბნელეში მეფედ მიიღეს და დასტკრეს. სმასე რომ გაიგეს თავიანთი შეცდომილება, შეშინებულები მტკვარში ჩაცვიფდნ და ცურვით გავიდნ მეორე ნაპირას. მეფემ რომ შეიტყო მომსდარი ამბავი მისვდა, რომ შეთქმულობა ყოფილა მის წინააღმდეგ, მაგრამ იმ სანად არაფერი თქვა, მხოლოდ ოცის დღის შემდეგ სომანეთის ჭალაში მეფეს მამუკას გაუგზავნა ათი ათასი მარჩილი და შეუთვალა: „ყენისგან მერიდების, რომ კარსე არ გისმონო, ჩემგან საფიცარი გაქვთ, რომ თქვენი უნებური არა გაკარდო რაო, სოლო თქვენც მოგესსენებათ, ყენის უარი არ შეგვიძლიანო. ისრევე ასაღცისეს მიბრძანდით და რაც ხელით გამოგვაკა, აქიდამაც მოგიმართავთ ხელსაო“ მამუკა ხატონიშვილი, რომელიც, როგორც სჩანს, რეულა შეთქმულობაში, აიყარა თავის მსლებლებით და წავიდა ასაღცისეს. 1) ჩვენის აზრით ეს ამბავი უნდა მომსდარიყო 1638—1640 წლებში.

შეთქმულობით რომ ვერას გასდენ, ქართლის თავა-

1) იქვე გვ. 517 და 518.

დებმა გადაწყვიტეს რუსტომის წინააღმდეგ კიდევ იარაღის
აღება. ამ მეორე აჯანყების მოთავენი იყვნენ: ზაალ არაგვის
ერისთავი, იოთამ ამილახვარი, ნოდარ ციციშვილი და ეკლე-
მოზ კათალიკოზი. 1641 წ. შეითქვენ, რომ მტკვრის
მარჯვნივ ნოდარ ციციშვილს შეეკრებოდა ჯარი, მარცხსივ ზაალ
ერისთავს და იოთამ ამილახვარს. თეიმურაზ მეფეც თავის
ჯარით უნდა მისუფიყო მცხეთას, სადაც მას შეუერთდე-
ბოდენ აჯანყებულნი თავადები ნოდარ ციციშვილი ცდილობდა
თავისკენ მიემსრო ყველა გამომდის ქართლის თავადები და
ვინც არ მიემსრობოდა, მამულს ურბეკდა. ამნაირის
მოქმედებით იმან შეკრებოდა საციციანოს და სხვა გუთხეების
ჯარი და დადგა სოკლუში. ციციშვილს არ მიუდგა სსკათა
შოკის იოანე სააკაძე, გიორგი მოურავის შვილი, რომე-
ლიც რუსტომ მეფემ აზრუითიგან მოიყვანა და მამისეულს
მამულს დააპატრონა. იოანე სააკაძემ აცნობა მეფეს ციცი-
შვილის ამხედრება და ერისთავისა და ამილახვარის
განძობვა მასთან შეერთებისა. რა წამსაც რუსტომმა ეს
ამბავი შეიტყო, მაშინვე მისწერა სააკაძეს ტფილისითგან:
„რა წამსაც ეს წიგნი მოგივიდეს, თიტსლავ გზები შეჭკარ,
რომ აქითგან მიმავალი ვატი იქით არ გაუშვან და, ლეთის
შეწევნით, ამალამ ერთგან შევიყრებით“. მეფემ ბრძანება,
გასცა, რომ ქალაქს მცხოვრებლები სალაშქროდ მომზა-
დებულყვენ და იმავე საღამოს მცხეთაში შეკრებილიყვენ.
საღამოზე თვით მეფეც მივიდა მცხეთას და დასედ-
შეყრილს ჯარს, შემდეგ სწრაფად წავიდა კაკთისხევისა
კენ. აქ მეფეს მიეგება იოანე სააკაძე თავის ჯარით.

დილით მეუფის ჯარს სოფლის ბოლოზე იყო კიდევ როსტომმა ჯარი საომრად მოამზადა მეუფეს ურჩიეს, რომ ციციშვილს დასწამოდა მოულოდნელად, მაგრამ მან არა ქნა და დაძაძსებინა ქანაჩები, რომ ციციშვილსაც შეეტყო მეუფის მიახლოება. როსტომმა იმდენი ხანი მოიცადა, კიდრე მის მოწინააღმდეგენიც არ მოემზადენ საომრად. მაშინ მეუფე უბრძანა ჯარს ომის დაწყება. ნოდარ ციციშვილმა პირად არ მიიღო ბრძოლაში მონაწილეობა და კერის ცისკში გამაგრდა. მის მაგიერ იბრძოდენ მეუფის წინააღმდეგ იმერული თავადები ჩხეიძეები, რომლებიც მამუკა ბატონიშვილს მოჰყვენ ქართლში და იქვე დაჩხენ მის წასვლის შემდეგაც. ბრძოლაში მეუფე ვაიმარჯვს და დაჭრილი ჩხეიძეები მხარ-წავკრულები მიატოვს. მას როსტომმა ბრძანა მათთვის მკლავები გაესხნათ და გორს წაეყვანათ, რომ იქ მათთვის ტანისამოსი გამოეცვალათ, ქვეშაგები და სუდსოფები მიეცათ და კარგის ჰატივით სული შეეწყოთ. ბრძანება გასცა აგრეთვე რომ გაქცეულთ არაგინ გამოსდევნებოდა და გისაც ტყვე დაეჭირა, გაეშვა. როსტომ მეუფე მეორე დღეს გორს მივიდა. ¹⁾

საზოგადოდ ლეობიერი როსტომი ამ შემთხვევაში მკაცრად მოექცა მხოლოდ დედოფლის სალთსუცესს ქანოსსზე ბრძანაშვილს, რომელსაც აჯახებულბთან ჰქონდა კავშირი. გორითგან გაგზანა ტფილისს ჩათვანი ბრძანებით, რომ ბრძანაშვილი დაეჭირათ და ცისითგან გადმოეკლათ კლდეზე იმის შვილებიც დაატყრინა და გორის ცისკში დაამწყვდეინა. ²⁾

1) იქვე გვ. 519—520. 2) იქვე გვ. 520.

გორითგანვე როსტომ მეფემ ბოქაულთ სუცესს
ელიზბარ დავითიშვილს გაატანა ჩსვიდეები უანთან,
რომელსაც ამხარა აწზა მისწერა: „ქართველნი ჩემს
უშვილობისა და უნათესავობისთვის ურჩობენ და აკვაცობენ,
რადგან ჩემს საბოლოოს ვერა სედავენ. ჩემს ბიძაშვილს
თეიმურაზს სამი შვილი ჰყავს და რომელსაც ვაჰჩემის
აუარსაბის სახელი ჰქვიათ, ის გვიბოძეთ, რომ ჩვენ უკან
ქართველთ საბატონოდ ეგულებოდეთ“. ამის შემდეგ შეუდგა
მეცადიობას ნოდარ ციციშვილი შეეპყრო. ეს გამაგრდა
ზოგჯერის ცისეში. როსტომ მეფემ გორის ცისითგან
წაიღო ზარბაზნები და დაუწყო სროლა ცისეს, მაგრამ, ქვით-
გორს რომ ვერა დააკლო-რა, ალყა შემოარტყა. მეფე ადგა
ცისეს 1642 წ. 6 იანვრამდე. შეწესებულმა მეცისოვნებებმა
მოინდომეს ციციშვილის ნების წინააღმდეგ ცისის დასებება.
მაშინ ციციშვილმა თავის დედა მიუგზანა როსტომს სასვე-
წრად, რომ ის გაეშვა ცისითგან თავისუფლად და მიეტა გზა
სამცხეში წასასულებლად. მეფემ ციციშვილის დედა, კასე-
თის ბატონიშვილი, დიდის პატივით მიიღო და შეიწყნარა
მის სათხოვარი: ნება მისცა ნოდარ ციციშვილს სადაც უნდა
წასულიყო თავის მსლებლებით და ქონებით, ამას გარდა
თითონვე ათსოვა ცხენები და ჯორები, რომ ზოგჯერითგან
სხალციხემდე ბარგი წაეღო. უარი უყო მს. ლოდ პირად
ნახვასე, რომელსაც ციციშვილი სოსოვდა. ¹⁾

¹ იქვე გვ. 520—521.

V

როსტომის მოწინააღმდეგენი მანც ან დაწყნარდენ და მის წინააღმდეგ მოქმედებდენ. იმათ ჭქონდათ განუწყვეტელი მისკლას-მოსკლას თეიმურაზ მეფესთან და კასეთში აწყობდენ არეულობის საქმეს. თეიმურაზ მეფეს ძალიან უნდოდა როსტომის განდევნა და ქართლის შეერთება. ამ მიზნის მისაღწევად ყოველს საშუალებას სძარბოდა: ერთის მხრით რუსთსელმწიფეს შეჭვივცა ქვეშევრდომობა, მეორე მხრით სპარსეთის ყაენს შეუარიგდა და ქართლის თავადებსა და მცხოვრებლებს იმსრობდა. მაგრამ რუსეთის იმედი იმას არ უძარბოებოდა ისე, როგორც თითონ უნდოდა. 1639 წ. გაგზანილი მოციქული ნიკიფორე მიტროპოლიტი დაბრუნდა რუსეთითგან 1642 წ. მარცხამობისთვეში. მას თან მოჭყეენ რუსის მოციქულები მიშეტვი და კლიუჩარევი, რუსთ სელმწიფეს უარი შემოეთვალა თეიმურაზის სათხოვარზედ და მხოლოდ 20,000 ტალერი და 2,220 მანეთის სიასამერი გამოეგზანა. ამავე დროს, ენკენისთვეში, მოვიდა თეიმურაზთან ყაენის მოციქული, რომელმაც მოუტანა საჩუქრები ახლად გასელმწიფებულის შაჰ-აბაზ II-ისგან.

ყაენის მოციქულებს მინდობილი ჭქონდათ თეიმურაზთან მოელაზმარანათ, რომ რუსეთზე სელი აელო¹⁾ და როსტომ მეფის წინააღმდეგ მოქმედებისთვის თავი დაეხებებინა.

¹⁾ Переп. стр. LI — LIII.

თეიმურაზმა ყაენის მოციქულს მისცა აღთქმა, რომ შეასრულებდა ყაენის სურვილს და წესტომს ან გაუწევდა წინააღმდეგობას. ¹⁾ მაგრამ ეს დაპირება ტყუილი იყო თეიმურაზის მხრით, რადგან წესტომის მტრობისთვის იმას ან დაუხებებია თავი. პირიქით ქართლის თავდებმა წააღ აჩაგვის ერისთავმა, ელიზბარ ქსნის ერისთავმა და იოთამ ამილახვარმა თეიმურაზ მეფესთან ერთად გადაწყვიტეს ამავე წელს წესტომის წინააღმდეგ აჯანყება.

1642 წ. 24 ქრისტეშობისთვის შეიტყო წესტომ მეფემ, რომ მას მოწინააღმდეგე თავადები ერთად შეერიდო-ყვენ სხალგორში, სადაც ჯარს კრებდნენ და უცდიდნენ თეიმურაზის მისვლას საფურცლეში. ამ ამბის გაგონებაზე წესტომმა მაშინვე ბძანება გასცა, რომ ლაშქარი მცხეთაში შეკრებილიყო მის ჩასვლამდის. ამასთან მუსრან ბატონს ვასტანგს მისწერა: „შენის ლაშქრით მზად დამხვდი, დეოთის შეწევნით ამაღამ მანდ მოვალა“. წესტომ მეფე მცხეთას რომ მივიდა, ლაშქარი მზად დასკდა მუსრანითგან მეფემ შეუსკვნებლად ჩქარის ნაბიჯით წაიყვანა ჯარი სხალგორს და დილაადრიან შობა დღეს თავს დაესხა ლოცვაზე მდგარს თავის მტრებს. ამთ ეჭვიც ან ეჭვანდათ, რომ წესტომ მეფე თავს დაესხმო-დათ. ჩარდაცემულები მაშინვე გაიქცენ, ვისაც რგორ შეეძლო. მათი სამზადისი მეფის ლაშქარს დაჩხა. მეფე

¹⁾ Moundji (იხ. H. d. G. t. II, l. I. p. 590

იმ დღეს ახალგორს დაწინა, მეორე დღეს დატყუებულულები გაათავისუფლდა, ხოლო თითონ გორს წავიდა.

იმ წამთარს (1643) როსტომის გორში ყოფნის დროს, სპარსეთითგან მოვიდა ელიზბარ დავითიშვილი, რომელსაც შაჰ-ახან II-ემ გამოატანა ლუარსაბ ბატონიშვილი. ყენი სწერდა: „შენის ბიძაშვილის თეიმურაზის შვილი შენთვის შეილად გეოსოგნა. გამოგვიგზავნა და ქართველთათვის გვიბძანებია, რომ უფლისწულად და თქვენ შვილად მიანდეთ. და თქვენ უგან ქართლის მეფობა მაგისტრის მიგვიცაო“. ეს ამბავი ეწინაო თეიმურაზ მეფის მომხრეებს, რომელთაც მით უფრო ჭქანდათ იმედი თეიმურაზის ქართლში გამეფებისა, რომ როსტომს შემკვიდრე არა ჰყავდა. ქართლის მეფობას ცდილობდა აგრეთვე გიორგი გორაშვილი, ბაგრატიონის გვარისა. ლუარსაბ ბატონიშვილის შემკვიდრედ დანიშნამ უფრო მკვიდრად შეაკავშირა როსტომის მოწინააღმდეგენი. ისინი შეუდგენ შეთქმულობის გამართვას. უმთავრესი მოსაქმენა იყენ: გიორგი გორაშვილი, რევაზ ბარათაშვილი, ყოარსმავ სომხათის მელიქი და ეკდემოზ კათალიკოსი (დასაძიქ¹).

1644 წ., როდესაც როსტომ მეფე ცხიროტში იდგა, შემთქმელებმა დააწყეს, რომ თეიმურაზ მეფე მეტეს მისუფიყო მცირეოდენის ჯარით და, როცა როსტომი თეიმურაზს შეეტაკებოდა, უნდა მასინ მოეკლათ დალატით და გაეგრცელებინათ ხმა, რომ რმში მოკვდაო. მაგრამ ეს

1) გიორგიჯანიძე (იხ. ქართ. ცხოვ. ტ. II, გვ. 522).

შეთქმულა უარსმას მელაქმა როსტომ მეფეს შეატყუებინა და საქმე სულ ჩაიშალა. როდესაც თეიმურაზი მეტეს მივიდა, როსტომი გორისკენ წავიდა, თეიმურაზ მეფე უკანკე დაბრუნდა, ხოლო შემთქმელები, რომელთაც უარსმასის ღალატი არ იცოდენ, არსენად მივიდენ გორს როსტომ მეფესთან. როსტომ მეფემ ეკდემოზ კათალიკოზი, გიორგი გოჩაშვილი და ზურაბ სააკაძე დაატყუინა. რეკას ბარათაშვილმა კასეთს გაქცევა მოასწრო. ეკდემოზ კათალიკოზი ტფილისის ციხეთგან გადმოაგდებინ, გიორგი გოჩაშვილს და ზურაბ სააკაძეს-გი თვალები დაათსრკეინა; დაესსა იოთამ ამილასკარს, შეპყრობილი ჭკემა და ფიცით გაუშვა, ხოლო ცისე ცხვილასი შეუმუსრა. წაალ კრისთავი და ბეკრი სსკები მის მოწინააძდეკეთაგანნი იძულებულები იყვენ კასეთს გადასკაწილიყენ.¹

შემდეგ როსტომ მეფემ გაილასქრა კასეთში თეიმურაზის დასასკულად. მათ შორის რძი მოსდა მადაროში და როსტომი დამარცსებული უკანკე დაბრუნდა. მასინ როსტომმა გაგზანა ყანთან კაცი და შეატყუობინა რაც მოხდა. შაჰ-ახანმა უბრძანა ადამ-სულთან ენდრონიკაშვილს, როსტომ მეფის დასწულს, წასულიყო ქართლს ადირბეყანის, შირვანის, ერკენის და ყარაბაღის ბეკლარბეკებით, რომ „კინც როსტომის ურჩი და მსწინარია შუადამ ამოიღოს და ბატონი თეიმურაზ გააძიოს“. ²)

ადამ ენდრონიკაშვილი მოვიდა ქართლს 1645 წ.

¹) იქვე. ²) იქვე.

როსტომ მეფე და ადამ-სულთანის რომ კახეთს შევიდენ, თეიმურაზმა უკან დაისია და კახეთი მათ დაჩხათ. მასინ კახოჯიკოზმა (ქრისტეფორე უღურბეგაშვილმა) და ეპისკოპოსებმა სთხოვეს როსტომ მეფეს, რომ მოწიგებულად თეიმურაზთან ორის წლის კადით, რის გამაგალაზაშიაც ისინი უნდა შერიგებულყვენ საბოლოოდ. წინდად თეიმურაზმა როსტომ მეფეს დაუთმო თავის მხრით ორი სოფელი: გავაზი და კისისხევი.¹⁾ აგრეთვე მიმართეს როსტომ მეფეს სინანულით და შენდობის თხოვნით თავადებმა. ზურაბ ერისთავმა და ნოდარ ციციშვილმა მიუგზანეს სასვეწრად ანასანუმი ჩხვიდის ცოლი, რომელიც იყო ნოდარ ციციშვილის და, სოლო ერისთავისა სიდედრი. ანასანუმი მივიდა როსტომთან და სთხოვა, რომ შეეწყალებინა ერისთავი და ციციშვილი, რომელნიც მზად იყვენ მისულადყვენ მეფესთან და მოჩილებს გამოცხადებინათ ანასანუმი ამ თხოვნას დაურთო თხოვნის თავის შვილების, მასლისა და მასლის წულის დაბრუნების შესახებ სპარსეთითგან. როსტომმა მოწყალებით მიიღო ჩხვიდის ცოლი და ასეთი პასუხი მისცა: „თუ ერისთავი ყანის კარს წავს, შემოვირიგებო, ყანის კარითგან ისეკ მალე მოვიყვან და შვილებსაც მოვისმეკინებო საციციანოსაც ნოდარს მივსცემო და ერისთავსაც, რაც ქართლში მამული ჭქონებია, დავუბრუნებ და ყანისგან სოფლებსაც ვუშოვნიო». ამ პასუხის შემდეგ

¹ Chronique Géorgienne p. 69.

ერისთავი მივიდა მეფესთან. მეფემ კარგად მიიღო, დაუბრუნა თავის ნაქონები მამული და საერისთავოში გაისტუმრა. აგრეთვე მივიდა მეფესთან ნოდარ ტიტისძე. როსტომმა იმსახურა დაუბრუნა საციციანო. რაკი ამ ნაიხად მოწიგებით გაათავა საქმე თეიმურაზსა და უჩხს თავადებთან, როსტომმა იშუამდგომლა ყენთან, რომ ისინი შეწყენარებინა და სპარსეთის ჯარი უგანვე დაებრუნებინა.

VI.

ამავე წელს შააღ არაგვის ერისთავი წავიდა სპარსეთს ყენთან. ის რომ წასვლას აპირებდა, იოთამ ამილახვარმა მიუგონა მეფეს კაცი და სთხოვა, რომ ისიც გაეშვა ყენთან ერისთავთან ერთად. როსტომმა სიამოვნებით მიიღო მის სთხოვარი და ორსავე თავადებს წაუძღვარა სუფრასი ჭამისა. დიდის ამბით იმგონებდა ამ თავადებმა. გზაში ყველგან სამსახურს მზად ასკედებდნენ. საცა გზის პირას ხანი და სულთანი იყო, წინ უხვდებოდნენ მათ, თავიანთი იხატუებდნენ და დიდის ამბით უმსახურდებოდნენ. ქალაქებში შესვლის დროს, წინ ეგებებოდნენ ქალაქის თავი კაცები. ისპანს რომ მიასვლავდნენ, წინ გამოეგებენ ისპანის კეისარი, ქალანთარი, მთურავის მადგილე ქალაქის უფროსის კაცებით და დამი ენდრონიკაშვილი ყუფების ჯარით ქალაქის აღაყაფის კარს აკონინეს და ჯუღთის უბანში სოფსა სთვარას სასლში ჩამოსტყუნეს. რვა დღის გამავლობაში ერისთავს და ამილახვარს სადილ-

ვანშაში ყაენის სახლითგან მოსდიოდათ. მერმე შვიდშვი-
დი თუმანი და სამოც სამოცი ლიტრა ღვინო გაუხინეს
დღეში თითოს. ყაენმა ინახულა ისინი, გაამაჭმადიანა და
მეჯღლიში გაუძარტა. ამ მეჯღლიშზე ორთავე ქართული
ჩოგანი ათამაშა და ოქროთი შეკაზმული ბედაური ცხენები
ახუჭა. ამნაირს ჰატოეში იყვენ ზაალ ერისთავი და იო-
თამ ამილახვარი, როცა როსტომის კაცი მივიდა ყაენთან,
რომელსაც მეფე სწორდა არწით, რომ ისინი გაეშვა
ქართლს ყაენმა გაისტუმრა ისინი დიდის საჩუქრებით.
ერისთავს უბოძა ხუთასის თუმნის თეთრი, სალათი,
ოქროთი შეკაზმული ცხენი და თხუთმეტი სოფელი ყაზ-
მანის სიასლავებს. ამილახვარსაც აგრეთვე უბოძა ფულე-
ბი, სალათი და ოქროთი შეკაზმული ცხენი; ამას გარდა
დაუნიშნა წლიური ჯამაგირი ორმოცდაათი თუმანი.
იმათთანავე გამოუშვა საქართველოში ყველა ქართველი
ტყვეები, კინც კი ისპანში იყვენ: ქართლები, კასელები
თუ იმერლები, ყველანი დასაჩუქრებულნი სალათებით და
საგზაო ფულებით. ერისთავს და ამილახვარს ვიდევ მია-
გამოუცხადა თავის წყალობა, რომ აჩვენა ჭარამი. გამო-
სტუმრებისას ასე უთხრა მათ: „რასაც როსტომ მეფეს
აძებთ და ერთგულათ ემოსახურებით, ჩვენ გვიძებთ
და იმის მოწერილობით ჩვენგან წყალობა დაგემარ-
თებისთ, იმისავე მოწერილობით ჩვენგან რისხვასაც
ელადეთო“. ყაენმა იმათ ხელათ როსტომ მეფესაც
გაუგზანა სალათი და ოქროთი შეკაზმული ცხენი.
მეჭმადარი წამოუძღვა და წამოვიდენ ქართლისაკენ როს-

სტომ მეფემ რომ შეიტყო ტფილისს მოასლუკებს, ერისთავისა და ამილასურისა, მკაცლის სალხით გამოვიდა ქალაქს გარეთ წინ მისაგებებლად იმათ რომ დაინახეს რომსტომ მეფე ცხენით მომავალი, დაიქვეითეს, ფენდა-ფენ მიუასლუკდენ მეფეს და მის ცხენის აკუანდაზედ აკოტეს. რომსტომი ცხენითგან ჩამოსტა და ყაენის გამოგზანილი სალათა ჩაიცვა. დიდის ამბით შემოვიდენ ქალაქში მეფემ მოსული თავადები ათს-თორმეტს დღეს აღსინა და შეასვენა, მეტე უბრძანა „გზისაგან გარჯილნი სართ და შინაც გულიანო, წადით ამ ზამთარს თქვენსას შეეჭვითო“. ¹⁾

ზაალ ერისთავი რომ რომსტომ მეფეს დამორჩილდა და ყაენთან წავიდა, თეიმურაზ მეფეს ეწეინა თავისგან მიცემული თიანეთისა და სხვა კასეთის მამულები წაართვა ერისთავს. ამის გამო გაჩნდა მისტომ-მოსტომა ერისთავსა და თეიმურაზ მეფეს შორის. ზაალ ერისთავი ცოლშვილით ტფილისს ჩავიდა და რომსტომთან იჩილა თეიმურაზისაგან კასეთის მამულების წართმევასე. მშვიდობის მოყვარე რომსტომმა ერისთავს ასე უპასუხა: „მე მაგასე ბატონს თეიმურაზს ვერას შეუვალ, რომ თავის სამკვიდრო მამული არ მოგცესო, მაგიერი მე მომიცემიაო ²⁾“.

¹⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქართლის ცხოვრება ტ. II, გვ. 525—537).

²⁾ იქვე გვ. 527.

VII.

თეიმურაზ მეფე თავისას არ იშლიდა და წმინტომის წინამდევ მოქმედებდა.

1646 წელს იმისგან გაგზავნილი მოციქული იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან მიმავალი რევას ბარათა-შვილი დაიჭირეს და წმინტომ მეფეს მიჰგვარეს. ბარათა-შვილს ამოახნდა „სახს-უბარი წერილები“. წმინტომ მეფემ ბარათაშვილს თვალები დაათსრეკინა და თეიმურაზს მოციქული გაუგზავნა; „რისთვის არ დაწინაურებით და ჩვენც არ დაგვარწინაურებით? ჩვენსა და თქვენ შუა მრავალი საქმენი მუნა. ამას წინად გასუთში სამი სოფელი დაგვიდგოით გაბრჭობამდისინ, ახლა ორნივე უსაქმო ვართ და სანამდისინ თქვენსა და ჩვენს შუა საქმენი გაჩდუწევეტი არის, ქართლი და გასეთი არ მოისვენებს. დრო ამის უკეთესი არ იქნების. ორიოდუ მცოდინარი ბერი და ერი შენს სიძეს მეფეს ალექსანდრეს ვთხოვოთ, ასრევე ჯეგან დადიანს, გურიაელს და ახალციხის თამაშასაც ვთხოვოთ, გავიბრჭნეთ და შეკრიბდეთ. ჩვენც მოვისვენოთ და ჩვენი ქვეყანანიც მოგასვენოთ“. ეს წინადადება მეფე თეიმურაზმა უარყო და ის სოფლები, რომლებიც გაბრჭობამდის წმინტომის მისცა წინდად, ისევე წაართვა და მოსულები გამოუყარა. ჰასუსათ წმინტომის მისწერა: „შენას ძმისწულის მეფის სვიმონის ბეჭელი რურაბ ერისთავი მე მოგვალ და თქვენ კიდევ უნდა მიამადადიდეთო, თუ არა და ჩემიან საბჭო რა გაქეთო. თქვენი მესისსლე ეც არის, რომელიც ყანთან გაგიგზავნია და მორჭმული

და გაძდიდრებული მოგიყვანია. თუ სისხლს კითხულობ, მოსისხლის ძმებსა და სახლის კაცებს მოჭკითხეთო“. მოციქულობამ როსტომ მეფესა და თეიმურაზ მეფეს შორის გასტანა 1647 წლამდე. ¹⁾

საქმე იქნაძღის მივიდა რომ როსტომმა და თეიმურაზმა ჯარები შეკრიბეს და გაემართენ ერთმანეთის წინააღმდეგ (1648 წ.). თეიმურაზი თავის ჯარით დადგა თიანეთში. როსტომი თითონ ქართლის ჯარით მის წინააღმდეგ წავიდა თიანეთისკენ, სოლო ქიზიყისკენ გაგზანა სპარსელების ჯარი ჯემალხანის წინამძღოლობით. როსტომმა გაიარა მცხეთაზე, სადაც სვეტიცხოველში ილოცა და იქითგან მივიდა თიანეთში. ²⁾ მეფემ თავის ჯარს უთავა ვასტანგ მუსრან-ბატონი და ზაალ ერისთავი. თეიმურაზის ჯარს სარდლობდა სალთსუცესი რევაზ ჩოლაყაშვილი. როცა მზად იყვნენ ორივე მოწინააღმდეგე მსარგნი ერთმანეთს შესვდომოდნენ, თეიმურაზის მსარგეს განსეთქილება ჩამოვარდა: სუფრაჯი ბიძინა ჩოლაყაშვილი, რომელიც გადამტკრებული იყო რევაზ ჩოლაყაშვილზე, ჩააწივდა თეიმურაზს, რომ ერთის რაზმით გაეგზანა ის ერწოს გასამაგრებლად. ამ ასირების მიზეზი ის იყო, რომ მას არ უნდოდა რევაზ ჩოლაყაშვილის სარდლობის ქვეშ ეომნა. თეიმურაზს ეძძიმებოდა ჯარის გაყოფა, მაგრამ უარესის შფოთის ასაწილებლად დაართონება, რომ ბიძინა ჩოლაყაშვილი ჯარით ერწოს წასულიყო. ამნაირად მისი

¹⁾ იქვე გვ. 528. ²⁾ Chron. Géor. p. 69.

ჯარსი განასხევედა. ამის შემდეგ უღლისში გაიმართა ომი თეიმურაზისა და ოსტომის ჯარებს შორის. თეიმურაზის მხრით მოკლული იქნა ტყვეით სარდალი რეკაზ ჩოლყა-შვილი, რის შემდეგ შეშინებულმა ჯარმა უკან დაისია და მარცხს უღლისში თეიმურაზმა შიგნით კასეთისკენ გასწია. ოსტომი ჯარით უკან გამოედევნა და მიჭყვა გრემადის, სარდაც ის გაჩერდა.

რას დღესაც უღლისში გაიმარჯვა ოსტომმა, იმავე დღეს მალაჩოში გაიმარჯვებს სპარსელებმა კასელებზე და მოკლეს დავით ბატონიშვილიც. ოსტომმა გაიგო ეს ამბავი მეექვსე დღეს გრემთან. გაიგეს აგრეთვე თეიმურაზმა და კასელებმა, რომლებიც გრემში იყვნენ. თეიმურაზი გაჭირებულს მდგომარეობაში ჩავარდა. მტრებს შუა მომწყვდელი რამდენიმე კასელი მივიდა ოსტომთან და წინადადება მისცა, რომ თეიმურაზს დაიტყუონ. ოსტომმა არ მიიღო ასეთი წინადადება და მადლობის მაგიერ შეჩისხა ამისთანა მოლა-ლატურის განზრახვისთვის. თეიმურაზს მეტი ღონე არ ჰქონდა, უნდა ოსტომისთვის ეთხოვნა თავისუფლად გაშვება იმერეთს. მან ამნაირის სათხოვრით მიგზნა ოსტომთან სოკრემან დედოფალი. ოსტომმა სოკრემანი მივიდა ოსტომის ბანაკში, წინ მიეგებენ მას კათოლიკოსი, ლუარსაბ ბატონიშვილი და ეპისკოპოსები. ოსტომმა უბრძანა ყუყუას, რომ არ გაეგებინებინათ დათუნა ბატონიშვილის სიკვდილი სოკრემანისთვის, რომელსაც ის მარტო დატყუებულად ეგონა. ოსტომმა მეფის კარავს მიუხალოდა სოკრემან დედოფალი, ცხენითგან ჩამოსცა, და მარჯვნივ

კათოლიკოსით, მარტინიკ ლუაჩისაზ ბატონიშვილით, მივი-
და კარავთან. როსტომ მეფე მიეგება კარვის წინ და
დედოფალი მას ფესთ მოესკია. „გაფიცებ, — უთხრა დედო-
ფალმა როსტომ მეფეს, — თუ ჰატივსა სცემ აღნაკად შენს
სისხლს, ნება მიეც შენს ნათესავს წასკლისა“. როსტომმა
წამოაყენა სოკრეშანი და მათ გადაჭკოცნეს ერთმანერთი
ტირილით. ამას შემდეგ დედოფალი შეიყვანეს ცალკე
კარავში მოსასვენებლად როსტომ მეფემ დაუძახა ისე
ლორის ხანს და ჭკითსა, რა ჰასუსი მიეცა დედოფლის-
თვის. იმან უჩინა, რომ რავი თეიმურაზს ქართლზე
სული აუღია და დამორჩილებას აპირებს, უარაია ამას
დაუტოვე და დანარჩენი მისი სამეფო შენ დანარჩენი. ეს
აზრი მოეწონა როსტომს და ისეც უნდოდა მოქცეულიყო,
მაგრამ სსკებმა სულ წინააღმდეგი რჩევა მისცეს. თეიმუ-
რაზის სიტყვა დასაჯერებელი არ არის და შესაძლებელია,
შემდეგშიაც ისე არ მოგასვენოს, როგორც აქამდისა¹⁾.
როსტომმა სოკრეშან დედოფალს წინადადება მისცა, რომ თუ
თეიმურაზი სჰარსეთს წავიდოდა უკნთან, ის შესაძლო-
ლობას გაუწევდა შესანდობლად. სოკრეშანმა უარი უთხრა
სჰარსეთს წასკლასზე და სთხოვა იმერეთს გაშვება. მამინ
როსტომ მეფემ დედოფალს აჩუქა 500 თუმანი, მისცა
500 ცხენი და ჯორი ბარგის საზიდლად და კათოლი-
კოსის წინამძღოლობით გაუშვა იმერეთს თეიმურაზი
სახლობით, მსლებლებით და იმ კასელებით, ვინც მასთან

1) Chron. Géor. p. 70—71.

ყოფნა მონღოლთა ¹⁾

ამხარად რუსტომ მთებმ დაიჭირა მთელი კასეთი დათუნა ბატონიშვილის და სხვა დასოცილის თავად-ანიურების თავები და თეიმურაზის დროშა უკენს გაუგზავნა ბოქლოვლთხურესის ელიზბარ დაკითხვილის ხელით. მასთან გაგზავნა ავრეთვე ბიძინა ჩოლოყაშვილი. უკენმა, რომელიც მასინ უანდაარში იყო წასული სალაშქროდ, კასეთი რუსტომს მისცა და გამოუგზავნა თავი, თომარი, მიურასა ხმელი, ფუნში (უელსახვევი), სალათი და რქორს იარაღით შეკარმიული ბედაური ცხენი. ამას გარდა სხვა და სხვა ქართველის თავად-ანიურებისთვის დასარჩებლად გამოატანა დაკითხვილს 50¹ სალათი, თვით იმას კი სხუქვად მისცა სამი სოფელი უარბაღში (განჯაში ²). რუსტომ მუავემ ერწო-თიანეთი და სურვი წააღ ერისთავს მისცა

VIII.

თეიმურაზ მთების კასეთითგან გამეკების შემდეგ ქართლმა და კასეთმა მონიგგნა. რუსტომი ახლა უცილო-ბლად განსებდა რწსავე სამეფოს. 1650 წ. რუსტომმა დაქორწინა დიდს ამბით ლუარსაზ ბატონიშვილი ადამ ენდრინიკაშვილის ასულს თამარზე. 1651 წ. გასაფხულზე რუსტომმა და მარია დედოფალმა მონღოლთს კასეთის

¹⁾ Giorgidj. (H, d G. t. II, l. I, p. 72).

²⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქარ. ცხ. II, გვ. 529).

დათვალიერება. მათ მიიწვიეს ქართლის თავად-აზნაურები ცოლებით და შეუდგენ კახეთის მიმოკლას. გერაფერი სანასავი იყო მაშინ კახეთი, რომელიც სზარსების შემოსევისგან სრულიად აოხრებული და დანგრეული შეიქნა. 1642 წელს კახეთში მეოფის რუსეთის მოციქულების თქმით, ამ ქვეყანაში სულ 30,000 კომლი იქნებოდა მცხოვრებელი, ცოტა სოფლები იყო, ქალაქები კი სულ აოხრებული და ნანგრევებად ნაქტევები იყვნენ.¹⁾ სასიამოვნო სანასავი კახეთში მაშინ არა იყო-რა, და ქვეყნის ასეთის სამწუსარო სანასაობით შეწუსებული მეფე და მისი ამაღს გულს ნადირობას აყოლებდენ, ასე რომ მთელს ამ მოგზაურობას შეიძლება სანადიროდ წასვლას ვუწოდოთ. ნადირობით და ასლო-ასლო ჩამოსტომით მეფემ მთელი კახეთი მოიარა. მარამ დედოფალმა ალაკერდში დამარსულის მეფეების სულის მოსასსენებლად გამარათა ალაში და აწირვინა გრემის ქალაქის აოხრებულმა მდგომარეობამ, მის სამეფო სასახლის დადებულმა ნანგრევებმა, რომლებიც ნადირობის დრომად გამსდარეყენ, სამწუსარო ჩაბეჭდილება მოასდინა მეფესე. თვარსადან გიორგიჯვანიძეს თქმით, რასტომ მეფე ამ სასახლის დანასვასე საწუთროს გაუტანლობას შეუწინდა და უბრძანა მას სასახლის ასე მინგრეულობისათვის ერთი მუნასობი ლექსი ეთქვა. გიორგიჯვანიძემ ეს ლექსი მოასსენა მეფეს:

მღვთის მეცა ყური მათხოვეთ, გრემის სასახლის ქებაო,
ვისაც გენახოს ეს ასრე, რად გული დაგედებაო;

2) Переписка стр. 44.

ესე სოფელი ცუდია, არ ვის არ გასთავდებო,

ამის ამშენი რომ მოკვდეს, თქვენ ცეცხლი მოგედებო. ¹⁾

ქალთლისა და კასეთის მშვიდობიანობა შეაჩუეს ქართლელმა თავადიშვილებმა 1653 წ. ლუარსაბ ბატონიშვილის მოკვლით. იმათ არ ვპიტნაგებოდეთ ლუარსაბის შემკვიდრედ დანიშნა. ჩვენაო, ამბობდენ ისინი, ყველას მაგის ზაზის ვასტანგის მამული გვიჭირავს და, რაღა გაბატონდება, ყველას წაგვართმევს და თავის შვილს საუფლისწულოდ მისცემსო. ამიტომ მათ გადასწყვიტეს მისი მოკვლა, და თავიანთ განძრასვის სასარგებლოდ შემთხვევაც იპოვეს. 1653 წ. ²⁾ მეფე თავის სახლობით და მრავალის თავად-აზნაურობით წავიდა დებედაზე აშენებულის სიღის, ქარაგან-სარაიის და სოფლის სანასაკად. აქ რაესტომი აპირებდა რამდენისამე დღით დაჩვენას. თავადიშვილებმა ლუარსაბ ბატონიშვილს მოასსუენეს, რომ გაჭყლოდა მათ გაღმა ყარაიის ჭალაში სანადიროდ. მეფემაც დასტური დასცა. ნადირობის დროს კინდამაც ტყვია ლუარსაბს მოასკედრა. შეიტყუა თუ არა ეს ამბავი რაესტომმა, გაგზანა ჯარა ექიმი და თითონაც გაეშურა. ჯერ კიდევ ცოცხალს მიასწრო და დაუწყო გამოკითხვა: თოფი საითკენ გეცა, ან იქით ვინა და ვინ იდგენ, ან გაიგე ვისი თოფი გეცაო? ლუარსაბმა უზასუსა: „თუ მოკრიბი, ჩემს მკვლელს მე ვიპოვნი და თუ მოკვდი, თქვენ

¹⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქარ. ცხოვ. ტ. II, გვ. 532).

²⁾ Histoire de la Géorgie, Introduction et tables des matières, p CXLIV.

კარგად იყავით, როგორც გიჟობდეთ, ისე ჰქენითა“. ბატონიშვილი მიატოვალა მეორე დღეს.¹⁾ მკვლელის ძეხვის დროს სიამში ბატონიშვილმა დასწამა ბანდურ თუმიანიშვილს, ვითომ იმას მოესკუდრებინოს თაფი. როსტომ მეფემ სიძარტლის ამოსახენად ისინი სძალში აჩხუბა. სძალში რწნივე დაიჭრენ და თუმიანიშვილი გამტყუებული იქნა.² ლუარსაბის სიკვდილის შემდეგ როსტომმა მოინდომა მოეყვანა მემკვადრედ მის ძმა ვასტანგი, რომელიც ყაზმინს იყო მოუწავდა. მეფემ გაგზავნა ყაენთან. თუქმან თუქმანიძე აწვით ბატონიშვილის ვასტანგის შვილად სათხოვნელად. ვასტანგის დედას არ იამა როსტომის თხოვნა და მის მოციქულს პირდაპირ გამოუცხადა ეჭვი, რომ ლუარსაბი მეფისგან არის მოკლული და მეფე ახლა მეორე შვილსაც მთხოვს, რომ ისიც მოკლასო. ყაენს სთხოვა, რომ მის შვილი არ გაგზავნა როსტომთან, სოლო ქართლი ან ახლავე მიეტა, ან როსტომის სიკვდილის შემდეგ. თუქმანიძემაც როსტომ მეფეს შეატყობინა, რომ ლუარსაბის სიკვდილს შენ გაბრალებენო. როსტომმა ამის გაგონებაზე თქვა: „შვილად მინდოდა, თუ ღმერთს ჩემთვის შვილი სდომებოდაო, მომცემდაო, ახლა სანამდისინ ცოცხალი ვარ, თვითონ ვიბატონებო, ჩემს უკან ვისაც უნდა მისცენო“.³⁾

1654 წ. სპარსეთში მოკვდა ხალიფა-სულთან

1) გიორგიჯანიძე (იხ. ქართ. ცხ. ტ. II, გვ. 533—534).

2) იქვე გვ. 535. 3) იქვე გვ. 536—537.

ეტიმადოვლუ და ყაენმა მის მაგიერ დააყენა მანჭმად-ბეგი. წესტომ მეფემ ასაღის ეტიმადოვლის მისალოცაკად გაგზავნა ყაენმის ფარსადან გიორგიჯანიძე ფეშქაშით. ყაენმა რომ შეიტყო გიორგიჯანიძის მისგულა, გამოაკითხვისა ლუარსაზ ბატონიშვილის მოკვლის ამბავი. ამან დააწმუნა რომ ის წესტომის მოკლული არ იყო. ეს რომ ვასტანგ ბატონიშვილმა გაიგო, გიორგიჯანიძის სკლით გაუგზავნა წესტომს არზა და დახარა საამელი და თავდახალი სიტყვები, გიორგიჯანიძე იმ უამთარს ლაჭიჯანში დაწნა მეფის ფულუბის ასაღებად, სოლო ვასტანგის არზა და მისი დახარებული სიტყვები მეფეს შეატყობინა წერილით. ვასტანგის არზის და გიორგიჯანიძის წერილის წაკითხვის შემდეგ, წესტომმა გიორგიჯანიძესთან გაგზავნა ჩაფარი და წერილი მისწერა, რომ ყაენთან მისუღიყო და მიერთიდა არზა ვასტანგის თხოვნის შესასებ და ბატონიშვილი წამოეყვანა ქართლს. გიორგიჯანიძესთან ჩაფარის გაგზავნის შემდეგ წესტომმა გადასწევიტა ბატონიშვილის ვასტანგის მოსაყვანად ვასტანგ მუსრანბატონსი გაგზავნა სზარსეთს და ამიტომ ყაენთან გაგზავნა ჩაფარი თხოვნით, რომ თუ ბატონიშვილი არ გამოგისტუმრებიათ, მოითმინეო ვასტანგ მუსრან ბატონის მოსგულადე და იმას გამოატანეთო.¹⁾

ვასტანგ მუსრან-ბატონიც მალე მოვიდა ისზანს (1655წ),²⁾ მაგრამ მის მოსგლისას ვასტანგ ბატონი-

¹⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქარ. ცხ. ტ. II, გვ. 537—538)

²⁾ Chronique Géorgienne, p. 78.

შეიღი მიიწვალა. ეს ამბავი მუსრან-ბატონმა მეფეს შეატყობინა. როსტომმა მამინ უკნთან ჩაიფრად გაგზავნა ხოსრო ბატონაშვილი და ვასტანგ მუსრან ბატონი ჯანიშინად სთხოვა. უკნმა შეიწყნარა როსტომის თხოვნა, ვასტანგი გაამაჰმადიანა, ჯანიშინად¹⁾ დანიშნა და დასახუქრებულნი გაისტუმრა ქართლს.²⁾

IX.

ვასტანგი რომ ქართლს დაბრუნდა უკნისგან ჯანიშინად დანიშნული, როსტომმა პატივი მოუძღვა და ზოგ-ზოგი სავასტანგო სოფლებიც მისცა. სიკვლევში შეიღად ისვენებდა. თითონ ვასტანგიც შეუდგა თავის მდგომარეობის მტკიცედ დამყარებას: ზაალ ერასთავის შვილს ზუჩაბს თავის ასული მიათხოვა, ნოდარ ტატიშვილის ასული თავის შვილს აწილს უთხოვა. თვით მარჩამ დედოფალმა და ვეკლა კარის კაცებმა შეჭვივდეს, რომ მეფედ მას მოინდომებდნენ როსტომის შემდეგ. როსტომ მეფეს მაინც კიდევ ჭქონდა შიში, რომ მის სიკვდილის შემდეგ არ მომხდარიყო შოთი და წინამდებობა არ გაეწიათ ვასტანგის გაშეიკებისთვის. ის ცდილობდა რომ უკნს მის სიტყვას-სიტყვად დაემტკიცებინა ვასტანგი მეფედ. ამიტომ 1657 წ. როსტომმა გაგზავნა უკნთან სესნია თურქისტანიშვილი არსით ვასტანგის მეფედ დანიშნის შესახებ მისი სიკვდილს შემდეგ. ამ თხოვნის საბაზად როსტომმა უკნს შეატყობინა

1) მოადგილედ, მაგიერად.

2) გიორგიჯანიძე (იხ. ქართლის ცხ. ტ. II, გვ. 538.)

თავის განძნასკა ოდიშში გალასქრებისა, რომელიც გამო-
იწვია ლევან დადიანის სიკვდილის შემდეგ მომხდარმა
გარემოებამ. 1657 წ. ოდიშის მთავარი ლევან დადიანი
მოკვდა და შეიღი ან დარჩა შემკვიდრედ. მის ძმისწულები
ლიპარიტ და მანუჩარი რომელიმე იყვნენ ქართლში.
იმერეთის მეფე ალექსანდრე ლევანის სიკვდილის გავრე-
ბასე შევიდა ჯარით ოდიშში, დაიჭირა მთელი ქვეყანა და
გამთავრა ლევანის შორეული ნათესავი კამეყ დადიანი.
ლევანის ძმისწულებმა კი რომელიმე ითხოვეს შემწობა.
ამ ამბავს ატყობინებდა რომელიმე მეფე ყანს და
სთხოვდა:

„ერთი რაყამი უბოძეთ მუსრან ბატონს, რომ ჩემს
უკან მეფობა მისი იყოსო, რომ ჯარსა და ლაშქარს მისგან
შიში ჭქონდესო, რადგან მინდა სარდლად ვქნა და ოდიშს
გავგზავნო, რომ დადიანის ძმისწულნი თავის სამკვიდროზე
გააბატონოსო“. წააღ ურისთავს ძალიან ეწყინა რომელიმე-
მისგან ამნაირის არსის გავგზავნა ყანთან, რადგან თითონ
ფიქრობდა დამოუკიდებლობის შექმნას თავის საერისთვოში
და კასეთის ბატონობის იმედიც ჭქონდა. ამ თავის
განძნასკის ასრულებას ის აზირობდა რომელიმე სიკვდი-
ლის შემდეგ, რომცა ვახტანგ მუსრან-ბატონს სახვეწო
ქნებოდა მასთან ქართლის მეფობის საშოვნელად. ვახტანგის
მეფედ დანიშნა ყანისგან რომელიმე სიკვდილის წინად
სულ არღვევდა მის იმედებს. ამიტომაც ის შეუდგა რომელიმე
მეფისა და ვახტანგ მუსრან-ბატონის წინამდებოდე მჭიდობას.
ჯერ ყანს მისწერა: „მეფე დიად შემხელდა და ეგ არსები,

რამდენად სუსნია თურქის ტანში შეიღმა წამოიღო, მეფისგან
აწ აწისო, ბეჭედი მოჭზარეს და ნ-უ დაუჭეკრებთ სანამდინ
მართაღი აწ შეიტყუოთა“. ყანმა ამ აწის მიღების შემდეგ
ქართლში გაგზანა ამბის შესატყობად ფარსადან გიორგი
ჯანბი. — როსტომ მეფის ვეჭილი, რეგორღ ისპანის
მოუკავისა. ყანმა გიორგიჯანბიეს გაატანა სალათები
მეფისთვის, ვასტანგ მუსრან-ბატონისთვის და წააღ
ერისთავისთვის, და მიანდო, რამ თ-უ როსტომ მეფე
ცოცხალი იყოს, მისავე შეკითხულობით გუჭამანაწი
დაეწერინებინა და დაებეჭდვინებინა ქართლ-გასეთის თავადთა
და უფროსს კაცთათვის ამის შესასებ თ-უ ვინ უნდათ
მეფედ როსტომის უკან.¹⁾

ვიდრე ყანისგან ვას-უხი მოვიდოდა, როსტომ მეფემ
გაგზანა იმერეთისკენ ლიპარიტის მისაშველებლად ჯარი,
რამეღსადა უთავა ვასტანგ მუსრან-ბატონი და წააღ
ერისთავი ვასტანგ მუსრან-ბატონს უნდოდა ჯარით მიჭ-
ყოლოდა ლიპარიტ დადანს და დაეჭერინებინა რდიშას
მაგრამ წააღ ერისთავმა აწა ჭქნა და აწის სომანეთის
ჭაღში დგომა იმერეთის საზღვრად. ლიპარიტს მასტეს
მხოლოდ მცირეოდენი ჯარი და თითონ ვი სომანეთის
ჭაღში გაჩერდენ. ამ დროს მოვიდა სპარსეთითგან ფარ-
სადან გიორგიჯანბიეს (1658 წ.) როსტომ მეფე ლო-
გინში იწვა. და გიორგიჯანბიეს დაჭზირდა ყანთან ვ-ს-უსის
მიტომის რამდენისამე დღის შემდეგ. ვატარა ხანს-უკან სო-

¹⁾ გიორგიჯანბიე (იხ. ქარ. ცხ. ტ. II, გვ. 539)

მსნეთის ჭალაში მდგარმა ქართველმა ჯარმა გაიგო დადიანების დამარცხება ალექსანდრე მეფისგან ხანძაში. ამ ამბავზე წააღ აწაგვის ერისთავი და ელიზბარ ქსნის ერისთავი თავიანთ ჯარით და კასელებით დაადრენ სომხეთითგან და ხამოვიდენ ტფილისს, სადაც აკლასბარში გაჩეკდენ. მათ კვალს გაჭყვა კასტანგ მუსრან-ბატონი თავის ჯარით.¹⁾

წააღ აწაგვის ერისთავმა და ელიზბარ ქსნის ერისთავმა მიუგზანეს ლოგინში მწოლარე მეფეს ჯამალხანი და შეუთვალეს: „რას თქვენ ცოცხალი ბრძანდებით, შენის მეტი ბატონი არ გვინდა და თქვენს უგან სსვას საქართველოს ბატონს ჩვენ ყმობას არ გუყამთ, ჩვენი ბატონი ყაენი არისო“. ესე იგი იმათ ის უნდოდათ ეთქვათ, რომ ჩვენ გვინდა დამოუკიდებლობა მეფისგან და მარტო ყაენის შესელმწიფებას ვცნობთო. რასტომ მეფეს აკადმყოფობისგან თავი აღარ ჭქონდა, რომ იმათთვის შესაიგერი ზსსუსი მიეცა და ასე მოკლედ უზსსუსა: „ჯერ ავად ვარ, მოცადეთ, ვნახოთ რაგორ შევიქნები; თუ მოვაჯობინებ, ყველას მე გააკრიგებო“. მეფესთან მივიდა მუსრან-ბატონიც და აღაზარა წააღ ერისთავის წიაამდეგ. იმასაც იმნაირი ზსსუსი მისცა: „ჯერ ავად ვარ, თუ მოვიჯობინებ, რთავ გააკრიგებთ, და თუ გერ მოკრიხი, მას უგან რომელიც გიჯობდეს, ის ჭქენიო“. ამის შემდეგ კასტანგ მუსრან-ბატონმა მიგზანა წააღ ერისთავთან მოციქულე ზად ფარსადან გიორგიჯანიძე, ხანდურ იუმიანიშვილი და

1) იქვე გვ. 539—540.

მსჭმად წამანა. ასე შეუთვალა მას: „თავდაპირველ შენ
მოინდომე ჩემი გაბატონება, ახლა რა შეგცოდნე, რომ აგრე
გაავგულებულხარ; შენის შეიღისთვის ქალი მიმიცია და
რასაც მამულს იტყვი მოგართმეგო“. წააღ ერისთავი
ამაზე ზასუსად უთხრა მოციქულებს: „როდესაც მის
ბატონობა გაკარხიეთ და ჩემს ზურაბს ქალი მისცა, ნო-
დაც ციციშვილის ქალი თავის შეიღს აჩიღს უთხრავა.
ჩვენ შუა დამხდომი ნოდარ მომკვდაცა, მაგრამ თურქის
და ტვილელი ცოცხალნი არიან. ქართლის მეფობა მაგის-
თვის გვითქვამს და კახეთის ბატონობა ჩემთვის ითქვა,
თორა და მაგასთანაც მრავალჯერ დამიფიცავს, რომ როს-
ტომ მეფეს უგან სსვა ქართლის მეფეს ყმობა არ გუყო,
გინდა ეგ იყოს, გინდა სსვაო“. კასტანგ მუსრან-ბა-
ტონმა კიდევ მიუგზანა მოციქულები, მაგრამ წააღ ერის-
თავი სულ იმ ნაირს ზასუსს აძლეკდა. ¹⁾

როსტომი კიდევ უგანსსკნელს დღეებში იყო და დღე
დღეზე ელოდენ მის სიკვდილს. კასტანგ მუსრან-ბატონმა
აწნობა ყანს როსტომის სიკვდილის მოასლოკება. ყან-
მა გამოგზანა თავის კაცი, მაგრამ მან კერ მოასწრო მეფეს
ცოცხალს. ყანის რწმუნებულმა როსტომის გვამი გავ
ზანა სზარსეთს, მარამი დედოფალი ცისეში შეიყვანა დ-
მეფის სავანმურს ყარაულები დაყენა. კასტანგ მუსრან-
ბატონმა თავის მხრით შეატყობინა ყანს როსტომის
სიკვდილი და სთხრვა მეფობის რყამი. ყანმა კასტანგს

¹⁾ იქვე გვ. 540—541.

მისცა ქართლის მეფობა, სასულად დააწქვა შაჰ-ნავაზი, დაუძვევინა როსტომის საგანძურს და მოსწერა, რომ მასამ დედოფალი ცოლად შეერთო. უხალ ერისთავი რომ შეიტყო, ყანის განკარგულება, აიყარა ავლახბრთვან და წავიდა დუშეთს (1658 წ.).

X.

როსტომ მეფე შირაღის ხასიათით და მიმართულებით სწორეთ ისეთი კაცი იყო, როგორც შეეგებებოდა მასინდელს ქართლისა და კასეთის მდგომარეობას. სპარსეთთან უთანასწორო ბრძოლაში, შაჰ-აბაზ I-ის შემდგომად არა — ერთგობითა შემოსევამ ისე ააოხრა და დაუძღუო ეს ქვეყნები. რომ შეუძლებელი იყო მათ წინააღმდეგობა გაეწიათ სპარსეთის ჯარის შემოსევასთან. ქართლსა და კასეთს უჭირდათ მშვიდობიანი ცხოვრება, რომ ერის დაკარგული ძალები აღორძინებულნი იყვნენ, სამეფო მოშენებულყო და მომზადებულყო საკვლად სრული და მოუკიდებლობისთვის საბრძოლელად. სოლო მშვიდობიანობის დამყარება შეუძლებელი იყო სპარსეთის შესვლამდე მის მიუღებლად. როსტომ მეფეც გულწრფელად იცავდა სპარსეთის შესვლამდე მის და ამნაირად სპარსელებს არ აძლევდა შემოსევის და აოხრების საბაბს. ამასთან როსტომ მეფეს შირაღ დიდი გავლენა ჰქონდა სპარსეთის ყანებზე და მით უფრო შეეძლო სიკეთე მოეტანა ქართლისა და კასეთისთვის. მაგრამ, საუბედუროდ, როსტომ მეფეს სული შეუშალეს ერთის მხრით ქართლის დიდებულებმა,

მეორე მხრით თეიმურაზი მეფემ, რომელმაც ვერ შეიგნო, რომ მისთვის შეუძლებელი იყო ქართლისა და კახეთის შეერთება. ქართლის დიდებულები კი, რომლებიც რუსტომ მეფეს უწევდნენ წინააღმდეგობას, მისდევდნენ თავიანთს ზიარდს საზღვებლობას და არა ქვეყნისას. რუსტომას გადაცემის შემდეგ მათ უნდოდათ ქართლში გაემეფებინათ თეიმურაზი ან სხვა ვინმე, რომელიც მათ ხელში სათამაშოდ შეიქნებოდა და მათ თავნებობას ხელს არ შეუშლიდა. ეს თავნებობის საღვრელი აქაღას ყველასე მეტად არაგვის ერისთავს, რომელმაც გაიმჩნია თავის საერისთვო დამოუკიდებელი გახსნა მეფისაგან და შეექნა მსგავსი იმიერ-საქართველოს სამთავროებისა: ოდიშისა, გურჯისტისა და ახსნუთისა.

სოლო რომ რუსტომს შეეძლო ბერის გაკეთება თავის სამეფოს სასაზღვრლოდ, ეს ჩანს იქითგან, რაც გააკეთა. ზირველად უნდა აზნაღობოთ, რომ ეს იყო მასშინებელი სასასტყობისა, ცისკებისა, საყდრებისა, ქარვასლებისა, სიღებისა და სოფლებისა. მან ააშენა მშვენიერი სასასტყე ტფილისში, სიონსა და ახსნატის შორის, მეტესს შემავლო ზღუდე და სიღის ყურითგან კაღისციხემდე გადაკანი გააკლო. კიდევ ააშენა ტფილისში ქარვანსარაია, განჯის გზასე—დებედასე გატეხილის სიღის ახლო სიღა, სოფელა და ქარვანსარაია¹⁾. რუსტომ მეფემ ააშენა კიდევ ქალაქი, რომელსაც დაარქვა „მეფის ქალაქი“, სოლო ახლა ჭჭკიან ახალ-ქალაქი, თქამსე

¹⁾ გიორგიჯანიძე (იხ. ქართ. ცხ. II, გვ. 533).

ქართლში¹⁾ აღადგინა გაოსრებული ჩასოფლარა — ჩახიდური.²⁾ შესანიშნავია როსტომი საყდრების შენებით და შეკეთებით. ამ საქმეში მას შეელოდა მისი ღვთისმოყვარე მეუღლე მარამი იმათ შეაკეთეს ტფილისში სიონის³⁾ და მცხეთაში სვეტიცხოველის საყდარი, რომელთაც გუმბათები ახლად აუშენეს. გაასლეს დანგრეული საყდრები, აღაკურდისა⁴⁾ და ურბნისისა. ისინი ძალიან ზრუნავდნენ ეკლესიების სასარგებლოდ სწიწავდნენ მათ სოფლებს და გლეხებს, რომელთაც სძირად ათავისუფლებდნენ ყოველწილის გადასასადისგან.⁵⁾

როსტომის მეუობის აუცილებელი შედეგი იყო სპარსეთის კულტურული გავლენა საქართველოზე. სპარსეთთან მშვიდობიანს და მეგობრულს განწყობილებას, იქითგან ბერის გადასასლებულის ქართველების უკან დაბრუნებას და სძირს მისგან-მოსვლას საქართველოსა და სპარსეთის შორის მოჭევა სპარსეთის ენის, ჩვეულების, წნის, საწმენების, განათლების და მწერლობის გავრცელება საქართველოში. სპარსული ლაზარაკი და სიმღერა, სპარსული სმა-ჭამა. გარყვნილება და კეკლეუცობა ძალიან

1) Иоселиани, города существ. и существ, въ Г. стр.27.

2) Крест. грамоты Пурцеладзе ст. 96.

3) Церк. гуджары Пурцеладзе стр. 57.

4) გიორგიჯანიძე (იხ. ქართ. ცხ. ტ. II, გვ. 531.)

5) Церк. гуджары стр. 13, 22, 28, 56, 57, 77, 100; кресть. грам. стр. 96.

გაკრძეულა დიდკაცებში და თვით უმალესს სამღვდელ-
ობებმდისაც მიაწია. რუსტომის მეუობაშივე ითარგმნა
ბერძნული წიგნები სპარსულის ენითგან, სსვათა შორის
შესანიშნავი წიგნი: რუსტომიანი (შაჰნამე) სოსროთუქ-
მანიძის მიერ და ყოჩანის (მჭამდიახების სამღვთო წიგნი).
ფარსადან გიორგიჯანიძის მიერ: რუსტომ მეფემევე გა-
ნაგნა სპარსულს წესზე თავის კარას გამგენი, თუმცა
არც ქართული წესი მოშალა, და სმარებაში შემოიღო აგრეთვე
მოსკლეთა სპარსული სახელები.

947.922

5 279

წიგან-კითხვის სასოგადოების მაცნაში ისყიდება შემდე-
გი წიგნები დ. კარიჭაშვილისა:

თამარ მეფე	15 კაპ.
სვიმონ მეფე	10 „
როსტომ მეფე,	10 „